ELŐSZÓ

Az MTA Közgazdaságtudományi Intézete az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány támogatásával 2000-ben indította el a magyarországi munkapiac és foglalkoztatáspolitika aktuális jellemzőit bemutató és a kérdéskör egy-egy területét részletesen elemző *Munkaerőpiaci tükör* című évkönyvsorozatot. A sorozat szerkesztőbizottsága kezdettől fogva arra törekedett, hogy az államigazgatásban dolgozó szakemberek, a foglalkoztatási szolgálat szervezeteiben, az önkormányzatokban, a civil szervezetekben, az oktatási intézményekben és a kutatóintézetekben dolgozó kollégák, az írott és elektronikus sajtó munkatársai napi munkájukban jól hasznosítható információkat kapjanak a magyarországi munkapiaci folyamatokról, a foglalkoztatáspolitika jogszabályi és intézményi környezetéről, a hazai és nemzetközi munkapiaci kutatások friss eredményeiről. Az idén is olyan kiadványt állítottunk össze, amely a rendelkezésünkre álló statisztikák, elméleti kutatások és empirikus elemzések alapján, közérthető formában, jól áttekinthető szerkezetben, nemzetközi összehasonlításban mutatja be a magyarországi munkapiaci folyamatok jellemzőit és belső összefüggéseit. Az idei kötetben az egyes fejezetekben érthető módon különös hangsúlyt fektettünk a gazdasági válság munkapiaci következményeinek bemutatására és elemzésére. A kiadvány öt fő részből áll.

1. A magyarországi munkapiac 2009–2010-ben

A 2008 őszén kirobbanó globális válságot 2009 közepéig tartó recesszió követte, amely a kibocsátás és a fogyasztás erőteljes csökkenésével, a külső és belső piacok szűkülésével járt. Az Európai Unió országaiban ebben az időszakban éves összehasonlításban általában 5–8 százalékkal csökkent a nemzeti jövedelem. A magyar gazdaság 2009 második negyedévében érte el a mélypontot, amikor a GDP az előző év azonos időszakához képest 7,5 százalékkal esett vissza. Az év második felét mérsékelt ütemű csökkenés jellemezte, majd 2010 első negyedévében a GDP lassan növekedni kezdett. A konjunktúrát két ellentétes tényező határozza meg: egyfelől, a növekedés fő motorja az ázsiai régióba közvetlenül és közvetve – legfőbb exportpartnerünkön, Németországon keresztül – irányuló exportértékesítés. Másfelől, a gazdaság növekedését visszaveti az elmúlt időszakban a belső keresletben tapasztalt visszaesés.

A 15–64 éves népesség foglalkoztatási aránya 2003-ig folyamatosan, de mérsékelt ütemben növekedett, majd kisebb visszaesést követően 57 százalék körül stabilizálódott. A válság hatására 2008 negyedik negyedévét jellemző 56,7 százalékról 2009 negyedik negyedévére 55,5 százalékra csökkent, majd 2010 első negyedévére tovább, 54,5 százalékra esett a foglalkoztatás. 2009-ben és 2010-ben a közszférában foglalkoztatottak számának alakulását az *Út a munkához* program keretében újonnan foglalkoztatottak belépései is befolyásolták. Összességében azonban – eltekintve a közcélú munkavégzésnek a válsággal nem összefüggő hatásaitól – a versenyszférához hasonlóan, bár annál kisebb mértékben, a közszféra nem támogatott foglalkoztatási szintje is csökkent.

A válság kirobbanásakor azt tapasztaltuk, hogy 2008 és 2009 első féléve között az állásukat legtöbben a szakképzettek közül vesztették el, abból is főként az ország nyugati, északnyugati területein. 2009 egészében és 2010 első félévében a regionális különbségek mérséklődtek, de a válság hatásainak kiteljesedésével a foglalkoztatás általános, mintegy 1,5 százalékpontos visszaesése mellett a szakképzettek hátránya megmaradt. Mivel a vállalkozások nem kis részben a munkaerő felvételének visszafogásával alkalmazkodnak a csökkenő kereslethez, a dekonjunktúra kárát jelentős részben a fiatalok közülük is elsősorban a pályakezdők foglalkoztatása látta.

A válság kibontakozásakor az összes foglalkoztatotton belül a részmunkaidősök aránya érezhetően megnőtt, de 2010 elejére a reálgazdaságban bekövetkező kedvező folyamatok hatására ez a helyzet már megváltozott. A nők számára a munkapiac jelentősen befogadóbb volt a válság során, foglalkoztatási arányuk nem csökkent olyan mértékben 2009–2010 telén, mint a férfiaké. A válság kibontakozásával a fejlettebb, iparosodottabb régiókban (Közép-, Nyugat-Dunántúl) működő vállalatok jelentettek be tömeges elbocsátást. Később, ahogy a recesszió átterjedt az árutermelő ágazatokból a gazdaság más területeire (szolgáltatási ágazatba), megnőtt a csoportos létszámbejelentések aránya az országon belül a déli, illetve keleti régiókban. A férfiak és nők eltérő foglalkoztatási esélyeit az egyes ágazatok és a hozzájuk kapcsolódó szakmák területi koncentrációja is magyarázza.

A mennyiségi, foglalkoztatásban bekövetkezett alkalmazkodás mellett a bérek is jelentősen változtak 2009-ben és 2010 elején. A kezdeti visszaesést tompíthatta, hogy a közszféra és a versenyszféra bérei is csökkentek a válság kirobbanását követő hónapokban. 2010 elején azonban a közszférában már újra emelkedtek a bérek. 2009-re eltűnt a gazdaság két szektorában a közszféra javára szóló, még 2009 elején is 10 százalék feletti (mind bruttó, mind nettó) nominális átlagbérkülönbség A közszféra átlagkeresetét 2009-ben a 13. havi fizetés megszüntetése, illetve időben elosztott és kisebb összegű prémiumokkal történő helyettesítése mellett a béremelés elmaradása és az alacsonyabb keresetűeknek a közmunkaprogramok miatt megnőtt aránya is – a szezonális ingadozáson jelentősen túlmutató mértékben – lefelé húzta.

A bérköltségek nagyságába az állam közvetlenül is beavatkozott, aminek fontos eszköze volt a 2009 közepén korlátozottan, majd 2010 elejétől teljes körűen csökkentett járulékfizetési kötelezettség. Az adóék 2010-ben tovább csökkent, különösen a minimálbér szintjén a fix összegű egészségügyi hozzájárulás eltörlése miatt. Ez – a képzetlen munkaerő nagyobb bérrugalmassága miatt – a 2009-es járulékcsökkentés hatását megközelítő foglalkoztatás-bővüléssel járhat.

A szakpolitikai intézkedések a munkakeresletre közvetlen hatást gyakoroltak. Az *Út a munkához* program eredeti célja nem a válság kezelése volt, de 2009 végén már a válság következtében munkanélkülivé válók számára is elérhetővé vált. Emellett a munkahelyek megőrzését célzó, kimondottan a válság kezelésére bevezetett új támogatások is hatottak a munkaerő-keresletre. A képzettebb munkaerő kínálatát növelhette a 2010 januárjában életbe lépett, kétkulcsos és szuperbruttósítást alkalmazó szja-táblázat, ami a béreloszlás közepe környékén keresők adóterhelését csökkenti.

A recesszió hatására 2008 negyedik negyedévétől kezdődően nemcsak a foglalkoztatás csökkent, markánsan romlani kezdtek a munkanélküliségi mutatók is. A válság előtti években jellemző 7,5 százalék körüli szintről 2009-re 10 százalék fölé emelkedett, majd a 2010. első negyedévi 11,9 százalékos csúcsot követően a második negyedévben 11,2 százalék lett a KSH által ILO-definíció szerint számított ráta. Azzal együtt, hogy a munkanélküliek száma továbbra sem csökken érdemben, igen pozitív jelenség, hogy a munkapiac szerkezetében történő átalakulás a gazdaságilag aktív állományok között zajlik, az inaktívak száma – a szezonalitástól eltekintve –lényegében változatlan, vagy enyhén növekedni látszik. 2009 után ugyanakkor a tartós munkanélküliek aránya növekedésnek indult, ami azt sugallja, hogy az egyre növekvő csoport számára az újbóli elhelyezkedés esélye jelentősen romlott a válság során. A munkanélküliség alakulását a már említett beavatkozások mellett az elmaradt intézkedések is befolyásolták. Noha a válság következményeként jelentősen megemelkedett az Állami Foglalkoztatási Szolgálat (ÁFSZ) terhelése, a kormányzat nem bővítette a munkaügyi kirendeltségek működéséhez szükséges forrásokat, amit az Európai Unióban Magyarországon kívül egyedül Luxemburgban lehetett tapasztalni.

2. Közelkép

Az idei kötetben a válság munkaerőpiacra és háztartásokra gyakorolt hatását elemezzük. A tematika összeállításakor szükségesnek tartottuk, hogy ne csak a közvetlen, rövid távú munkapiaci hatásokat vegyük számba, hanem a közvetett, hosszabb távon, a háztartásokon, a munkaerő újratermelésén keresztül érvényesülő folyamatokat is. A válság munkapiaci jelenségei sem érthetők meg, ha figyelmen kívül hagyjuk a vállalatok és a háztartások reakcióit. A Közelkép első fejezetében *Köllő János* a foglalkoztatás, a munkanélküliség és a bérek alakulását vizsgálja a válság első évében. A tanulmány középpontjában az alkalmazotti létszám, a havi átlagos fizetett munkaórák és a bruttó órakereset válto-

zásainak – és ezek egymáshoz való viszonyának – modellszámításokon alapuló elemzése áll. *Elek Péter* és *Scharle Ágota* írása a gazdasági visszaesés foglalkoztatási hatásainak tompítása érdekében hozott európai és azon belül a magyar szakpolitikai intézkedéseket veszi számba. *Semjén András* és *Tóth István János* a válság hatására tett vállalati válaszlépéseket vállalati adatfelvételek alapján tekinti át röviden.

Az átfogó, a teljes vállalati szférát reprezentáló adatokon nyugvó elemzésekhez képest eltérő módszertant használ *Boda Dorottya* és *Neumann László*. Két empirikus kutatás eredményeit foglalják össze, amelyek elsősorban vállalati interjúk révén vizsgálták a válság hatását a vállalatok gazdálkodására.

Busch Irén és *Lázár György* adatgazdag tanulmánya a vállalati létszámgazdálkodás egy fontos részterületének, a csoportos létszámleépítéseknek a főbb jellemzőit mutatja be. A jogi háttér ismertetése után a szerzők összevetik a bejelentett létszámleépítések és a regisztrált munkanélküliség alakulását az elmúlt 10 évben, majd részletesen megvizsgálják a 2008 októbere és 2010 júniusa közötti időszak fejleményeit.

Lőcsei Hajnalka írása a válságnak a munkanélküliség területi egyenlőtlenségeire gyakorolt hatását elemzi, a nyilvántartott álláskeresők regisztere alapján. A változások sebessége, jellege alapján négy szakaszra bontja a 2008 őszétől 2010 nyaráig terjedő időt, és mindegyikre bemutatja a munkanélküliség területi terjedésének alakulását. A területi elemzést két rövid írás egészíti ki. *Faluvégi Albert* azt nézi meg közelebbről, hogy a válság hogyan érintette a leghátrányosabb helyzetű kistérségeket. A területi foglalkoztatási különbségek alakulásának fontos összetevője az ingázás problémaköre. *Bartus Tamás* az elérési idő és a falu–város bérkülönbség kapcsolatát elemzi. A tanulmány legfontosabb megállapítása, hogy a hátrányos helyzetű régiókban az ingázással járó időveszteség becsült költségei elérik vagy meghaladják az elérhető bérnövekményt. Friss adatok hiányában szintén korábbi vizsgálatok alapján igyekszik következtetéseket levonni *Semjén András* és *Tóth István János* hosszabb tanulmánya, a válságnak a be nem jelentett foglalkoztatásra gyakorolt hatásait illetően. Következtetésük, hogy a gazdasági válság az utóbbi két évben nagy valószínűséggel a be nem jelentett, illetve álcázott munka elterjedtségének és volumenének növekedésével járt.

A Közelkép utolsó blokkjának középpontjában a válság háztartásokra gyakorolt hatása áll. *Gáspár Katalin* és *Kiss Áron* mikroszimulációs elemzése megvizsgálja, hogyan változott a különböző helyzetű háztartások jövedelmi pozíciója a válság első évében történt elbocsátások hatására. A KSH munkaerő-felméréséből megbecsülik a foglalkoztatottak egyéni jellemzőitől függő állásvesztési valószínűségét, majd a háztartási költségvetési felvételek alapján elemzik az elbocsátások jövedelmi hatását. *Tóth István György* és *Medgyesi Márton* tanulmánya két fő részből áll. Az elsőben a Tárki háztartásmonitor-felvételei alapján mutatják be a jövedelemeloszlás főbb mutatóinak hosszú távú alakulását, külö-

nösen a 2007 és 2009 közötti változásokra koncentrálva. A tanulmány második része a szubjektív megélhetési nehézségeket, a háztartások eladósodottságát és törlesztési nehézségeit mutatja be. Ez utóbbi kérdéskörhöz kapcsolódik *Kapitány Zsuzsa* rövid írása, amely a háztartások változó fogyasztói magatartását mutatja be a lakás- és lakáshitelpiacon. Írásában elsősorban az MNB, a PSZÁF és a KSH adataira támaszkodva mutatja be a válság hatását a háztartások hitel-, különösen lakáshitel-felvételére, a fizetési késedelmek alakulására, valamint a lakáspiacra és a lakásépítésre.

Az ez évi Közelkép sajátos jellege miatt szükségesnek láttuk, hogy rendhagyó módon egy összefoglaló írást illesszünk a rész végére, amelyet a szerkesztő, *Molnár György* készített el. Ebben egy összképet adunk a Közelkép tanulmányainak legfontosabb eredményeiből.

3. A munkapiac jogszabályi és intézményi környezete

Az idei évben új formában mutatjuk be a munkaerőpiac jogszabályi és intézményi környezetét. Eltekintettünk az elmúlt évek gyakorlatától, amikor a *változások* ismertetésére helyeztük a hangsúlyt, beleértve azok indokainak, motivációinak és következményeinek a feltárását. Ehelyett az aktuális szabályokat közöljük, a lényegre szorítkozva, és – azok feltételrendszerének könnyebb áttekinthetősége érdekében – *standardizált módon, táblázatokban foglaltuk össze a támogatások főbb jellemzőit*. Ezt *függelékként* csatoltuk a szöveges leíráshoz.

A munkaerőpiac jogszabályi és intézményi környezetét öt fejezetre tagolva ismertetjük. Az első fejezet az álláskeresők keresetpótló támogatásait mutatja be, a második fejezet pedig azokat az aktív munkaerő-piaci eszközöket, szolgáltatásokat és programokat veszi sorra, amelyek szabályrendszerét a foglalkoztatási törvény tartalmazza. Ezek az ÁFSZ-en keresztül vehetők igénybe. A harmadik fejezet a foglalkoztatási törvényen kívül szabályozott, de az ÁFSZ által működtetett munkaerő-piaci eszközöket tárgyalja. A negyedik fejezet azokkal a támogatási formákkal foglalkozik, amelyek kívül állnak mind a foglalkoztatási törvény, mind pedig az ÁFSZ hatókörén. Végül az ötödik fejezet a munkaerő-piaci ráfordítások finanszírozásának módját és intézményeit írja le.

A passzív és aktív támogatások főbb jellemzői standardizált formában megtalálhatók az összeállítás *függelékében, aminek* meghatározó része az *F7. táblázat*. Ez a foglalkoztatási törvényben és azon kívül szabályozott, foglalkoztatást elősegítő és képzési támogatások igénybevételének a feltételeit tartalmazza. A sokféle támogatást funkcióik szerint tipizáltuk, és a következők szerint csoportosítottuk:

– bérek, járulékok támogatása,
– közfoglalkoztatási formák,
– képzés támogatása,
– új foglalkoztatási lehetőségek létrehozásának támogatása,
– munkahely-megőrzés támogatása, létszámleépítés kezelése,

– mobilitás támogatása,
– egyéb (szolgáltatások, programok támogatása),
– legfontosabb TÁMOP-programok.

4. Statisztikai adatok

Ez a fejezet a korábbi években kialakult szerkezetben részletes információt ad a rendszerváltozás óta eltelt időszak alapvető gazdasági folyamatairól, a népesség, a munkapiaci részvétel, a foglalkoztatás, a munkanélküliség, az inaktivitás, a bérek, az oktatás, a munkaerő-kereslet, a regionális különbségek, a migráció, a munkaügyi kapcsolatok, a jóléti ellátások jellemzőiről és néhány munkapiaci mutató nemzetközi összehasonlításáról. A korábbi évek hagyományától eltérően a jelen kötetben nem szerepeltetjük külön fejezetben a Közelkép témájához, ez esetben a válság munkapiaci hatásait mutató adatokat, mivel annak hatásai a fent említett táblázatok idősoraiban jól láthatók.

5. Munkapiaci kutatások

A Munkaerőpiaci tükör 2010. évi kötetébe a 2009 októbere és 2010 októbere között megjelent publikációkból válogattunk. A bibliográfia a magyar és a külföldi munkapiac jellemzőivel foglalkozó fontos szakirodalomra terjed ki. A válogatást az idei könyv tematikájához kapcsolódóan kiegészítettük a válság munkapiacra gyakorolt hatásait elemző publikációkkal. A korszerű bibliográfiakészítés elveit követve igyekeztünk mindenütt megadni az elektronikus elérhetőségeket. A hazai és nemzetközi szervezetek kiadványaiból válogatva bővítettük a publikációk körét, és új szolgáltatásként összegyűjtöttük a munkapiaccal kapcsolatos kutatások legfontosabb hazai és külföldi folyóiratainak az elektronikus elérhetőségét. Arra törekedtünk, hogy bibliográfiánkban a releváns információkat – lehetőség szerint – a legteljesebben feltárjuk, a publikációkat könnyen áttekinthető, informatív módon csoportosítsuk.

* * *

A szerkesztőbizottság tagjai megköszönik az *MTA Közgazdaságtudományi Intézet,* a *Központi Statisztikai Hivatal,* a *Budapesti Corvinus Egyetem Emberi Erőforrások Tanszékének,* az *Állami Foglalkoztatási Szolgálat, az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság*, a *Nemzetgazdasági Minisztérium,* a *Nemzeti Erőforrások Minisztériuma* munkatársainak a szükséges információk összegyűjtésében és ellenőrzésében, a kötet szerkesztésében, az egyes részanyagok elkészítésében végzett munkáját. Köszönetet mondunk a *Munkaerő-piaci Alap* irányító testületének, az *Országos Foglalkoztatási Közalapítvány* kuratóriumának az előző kötetekhez és a jelen kötet szakmai tervezetéhez fűzött észrevételeikért, javaslataikért és nem utolsósorban a kiadvány anyagi támogatásáért.